

84(5К105)6-Ч

М 67

Қазақтың **100** романы

Бауыржан МОМЫШҰЛЫ

МОСКВА УШИН ШАЙҚАС

Қазақтың 100 романы

Бауыржан МОМЫШҰЛЫ

МОСКВА УШІН ШАЙҚАС

Роман

Алматы

"Жазушы"

2009

84(5К аз) 6-Ч
УДК 821.512.122
ББК 84 Қаз 7-44
М 67

Қазақстан Республикасы
Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрагат комитеті
“Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шығару” бағдарламасы

Жобаның жетекшісі

ҚР ҮФА академигі Рымгали Нұргали

Редакциялық алқа:

Әлібек Асқаров
Рахманқұл Бердібаев
Есенбай Дүйсенбайұлы
(жауапты редактор)

Мұхтар Құл-Мұхаммед
Есенгали Раушанов
Берік Шаханов

Момышұлы Б.

М67 Москва үшін шайқас: Роман. – Алматы: “Жазушы”
2009. – 328 бет. – “Қазақтың 100 романы” сериясы.

ISBN 978-601-200-208-9

“...Алты жүздей жауынгерден тұратын батальон Москвандың ту сыртқыдағы Волоколамск қаласының тас жолымен таң аттай сап түзеп жүріп келеді... Амал қанша, қайтерсіз енді, біз шегініп келеміз...”

Міне, осылай апсы женіліс, сұсты суреттен басталатын роман соңында жау қоюндағы қалаларды бірінен соң бірін фашистерден азат етіп, катардағы жауынгер Әкімгерейді орден-медальмен марапаттап жатқан комдив Момышұлын көреміз...

Аты анызға айналған гвардия полковнігінің колбасшылық даңқы алғаш рет, міне, осы Москва үшін шайқаста шыққан.

М 4702250201-040
ҚАРАГАНДЫ ОБЛЫСТЫҚ
402(05)09
Н.В. ГОГОЛЬ АТЫНДАҒЫ
ҒЫЛЫМ-ӘМБЕСЕЛІК КІТАПХАНАСЫ
ISBN 978-601-200-208-9
МЕМЛЕКЕТТЕКІ МЕКЕМЕСІ

УДК 821.512.122
ББК 84 Қаз 7-44

© “Жазушы” баспасы, 2009

БІРІНШІ КІТАП

КАПИТАН ЛЫСЕНКО

Күзгітан. Тұнерген аспан. Ой-шұнқырдағы сулар кілегейленіп, кабыршақтанып қата бастаған.

Ел орнынан жаңа тұрып жатыр. Батальон салтанатты сап түзеп, кала ішімен ырғакпен адымдап келеді. Әйелдер жылы төсектен иықтарына жылы түбіт орамалдарын асығыс жамылып, терезелерін ашты, жактауға сүйеніп карап тұр. Кауіппен үрейленіп те, таңданып та тұрган тәрізді. Колоннаның алдында келе жатып бұрылып артыма карадым: роталар төрт-төрт катардан сап түзеп, бірінін соңынан бірі тізіліп, катарларын бұзбапты. Біз алты жүздей адамбыз. Колонналар арасында екі-екіден, төрт-төрттен жегілген 36 пар ат тас жолды тағалы түқтартымен сартылдата басып, зенбіректерді, оқ-дәрі жәшіктегі тиелген арбаларды сүйреп келеді. Саптың соңында жараплы жауынгерлер мінген, кос дәнгелекті арба келеді.

Көптен бері жуылмаған беттері тотықкан, тозаңданған, кірпіктері кіртиген, үйкі көрмеген, көздерінің жиектері кызарған, еріндегі кезерген, сақал-мұрттары тұксие өсіп, иыктарына винтовка асынған жауынгерлер сап тартып, салтанатпен кере басып жүріп келеді.

Таңғы аяздан сүрғылт тарткан мылтық наизалары колонна үстіне талшыбыктын ін тіресе өскен сабау бұтактары тәрізді. Ол жел лебімен тенселе-ырғалып тұргандай көрінеді. Адамдардың аяқ басысы шашау шықпай, тас жолды зілді салмақпен алма-кезек, келсан сокқандай солқылдатып барады.

Жігіттер лай жабысқан сатпақ-сатпақ етіктерінің тұмсығын қайқайта көтеріп, серпе тастап, қолдарын барынша құлаштай, екпінді адымдай басып келеді. Ұзыннан-ұзак созылған колоннаның адымдай аяқ басысынан көше солқылдаپ, үйлер тенселіп тұрғандай... Адамдардың түрлөрі сұсты, байсалды, қатал жүрістері екпінді, салтанатты.

— Өлең баста! — деп команда бердім.

Катарымда келе жатқан Толстунов женімнен тартып қалып:

— Ойбай, оның не, комбат-ау! — деп сыйырлады. Оған жауап берудін орнына даусымды бұрынғыдан қаттырақ шығарып:

— Өлең баста! — деп бүйріғымды қайталадым. Рота командирлері «бір, екі; бір, екі», — деп аяқ басуды ырғақтап жәнге сала бастады.

Бірінші ротаның өлең бастаушысы сұық тиіп, қарлыққан дауыспен:

Слушай, рабочий, война началась,
Бросай свое дело, в поход собирайся,—

деп өннің басын бастай беріп, кенеттен шумақтың соңғы сөзінде даусы кілт үзілді. Үзілген үннің елегізуіне ырық бермей, оның касындағы жолдасы өктем, гүрілдеген даусымен сол сәттө ән аяғын жұлдып ала жөнелді:

Вот и окопы, трещат пулеметы,
Но их не боятся советские роты!..

Ол өннін, әр топтың ырғағын сол аяғының басу ырғағына қарай сайма-сай, казыкты қолағашпен қағып тұрғандай нак-нак санқылдата айттып келеді.

— Осының даусын естігенде жуан қазқоныр дауысты Михайлотовтың даусын естігендей боламын да тұрамын. Па, шіркін, өйт деген-ау! — дейді Толстунов құшырлана күлімсіреп. Оның сөзін өленнің қайырмасында әншігे екпіндете қосыла шыққан жұзделеген лектін даусы бөліп жіберді:

Смело мы в бой пойдем за власть Советов,
И, как один, умрем в борьбе за это.

Әлгінде ғана елсіз, жүртсyz, иесіз қалғандай — мұлгіп тұрған қала, көп дауысты тасқынды әннің жанғырығынан лезде тірілгендей, көшесіне адамдар андал, әр үйден шыға бастады. Қала адамдары көшеге шығып, бізге состия, тұнере карайды. Біреулері

колоннаны көзімен бір шолып өтіп, теріс қарап қапалы жабыркай күйде көшениң жиегімен бет алдына кетіп барады. Біреулері таңыркана таңданып, тұрған орнынан козғалар емес... Біреулері бізді есіркегендей көнілі босап жыламсыраған төрізді.

— Мыналардың көзкарасы ынғайсыз-ау, ынғайсыз көрінеді,— деп күйзеле сыйырлады Толстунов.

— Амал қанша, қайтерсіз енді, біз болсақ шегініп келеміз, біздін осы түрімізді көру бұларға онай дейсіз бе? Бұл жер мен Москвандың арасы жап-жақын-ак қой, «үйіме ертең ойран салынады» деген қауіп кімді қажытып, кімді мұнайтпас, жолдас аға политрук,— деді төмен қарап бізben қатар келе жатқан Жалмұхамед Бозжанов.

Көшеге жапырлап шықкан балалар, ә дегенде орамалдарының ұшымен көздерінің жасын сұртіп тұрған шешелерінің етегіне имене тығызып, олар артына карамастан зыр жүгіруге бата алмай, баспалап қарайды. Шешелері оларға бірдене деп сыйырлайды. Балалар бірте-бірте батылданып, көшениң ортасына шығып, топтанып, солдаттарға еліктеп, бізben қатарласып, аяқтарын көтере басып, қолдарын сермей сілтей еріп келеді.

Біз жүріп келеміз, біз көшени жаңғырта ән салып келеміз. Қала орталығында тонауға ұшырағандай ашық-шашық калған магазиндер, ойран-сайраны шығып, орнында күлі ғана калған өртengен үйлер; дәл бір жер сілкінгендей, содан жұлынып түсіп, жалғыз шегеге ілініп қалған сырмен жазған жарнамалар... Біз соғыс ойранының тұсынан өтіп барамыз, көрген көзде жазық жок — біз оларды көріп барамыз...

Біз жүріп келеміз. Біз әнкілдете әндептіп келеміз.

Смело мы в бой пойдем за власть Советов,
Ээ! Ээ... пока не помрем в борьбе за это...—

деп айқын үніміз қарқынды болса да, көмей астындағы түйе жіліктің басындағы бір нөрсе жұтылмай үн сырын бөгеп, ән ыргағын зорлап тұншықтыра шығарады. Сөйтсе де біз ән салып, өлең айтып келеміз. Күйзелген елді, қиналған ананы, кираган қаланы көріп келеміз... бірақ та.

1917 жылғы Октябрьдің осы бір өлеңі енді ширек ғасыр өткен сон, 1941 жылдың октябріндегі күзгі танда гимн болып естіледі. «И как один, умрем в борьбе за это» деген сонғы жолы ән салғандардың антындағы болып екпіндете қайталанады.

— Бұлардың есіне бұл ескі өлең қайдан түсті екен?— дедім Бозжановқа, не айтарымды білмей келे жатқан мен.

— Мынау ойранды көргенде кімнің есіне түспесін, жолдас комбат, түсінікті ғой,— деді ол, егжей-тегжейін айтып жатпай...

Екатерина заманындағы үлгімен салынған, мәндайша, босағалары, терезе жақтаулары оюмен нақышталған кішкене үйдің есік алдында түрған әйелдердің ішінен бурыл шашты егде әйел бізге қарай бет алды. Ол тұра бізге қарай келеді. Устінде жағасы мен жені кестеленген ескі үлгілі көне көйлек, басында иығынан сузып түскен түбітті жылы орамал... Колоннаның басында келе жатқан бізге аяғын жорғалатып кібіртіктең басып жақыннады да, қатарласа жүріп, неге екенін білмеймін, Бозжановка қарап сөйледі. Көнлі босап, жасқа булыққандай даусы қалтырап шығып, тұтыға сөйлеп:

— Шырақтарым-ау, айналып кетейіндер-ау, қайдан келесіндер, қарастарым, кайда бармаксыздар?...

— Иә, шеше, соғыстан келеміз, соғыстан,— деді Жалмухамед.— Соғыска, майданға барамыз, шеше...

— Немістер де кешікпей келе ме, қалқам?— деп сұрады кемпір.

— Ертен, бұрсігүндері келе калса, біз осы жерде оларды табан тіресіп қарсы алмақпyz, шеше... олармен біз соғысамыз, шешетай!

— Иә, қарастарым, иә, кеше неміс осы жерге ойран салып, бомбалап кетті,— деді карт кемпір. Құйрекен үйлерге тарамыстай сүк колын шошайта нұскап.— Тіпті бір рет дәлдеп шіркеуге де тастанды. Қарғыс атқан құдайсыз басурмандар, тегі құдай үйі — шіркеуді де аямады. Ешнәрсеге қарамастан бомбалай берді, қарғыс атқан кара беттер.

— Осы келе жатқандарының көбі мұсылман тұқымы екенін қайдан білсін бұл кемпір,— дедім мен Толстуновқа казақшалап.

Бейтаныс сөзді естігенде кемпір түршіккендей, бізден қаша жөнелмек болғандай-ақ, маған шұబөлөне, тесіле қарап, сасқалақтап қаймыға:

— С-сіз біздің адам боласыз ба? Әлде?..

— Әлбетте, біз өз балаларынызбыз, шеше, әйтпесе кім деп ойладап едініз? — деп Бозжанов күлді.— Бәріміз де сіздің балаларынызбыз, шеше.

— Өзіміздің қара көз қазақтар мен қыргыздар ғой, шеше,— деді Толстунов қалжындалп, күле сөйлеп.— Арамызда орыстар да аз емес, шеше. Әлде көрмей тұрсыз ба? Өзіміздің жігітерді танымай қалғансыз ба, шешетай-ау?

— Бір күдай сақтасын сендерді, караптарым. Біздің медеуіміз де, корғанымыз да сендерсіндер той. Шырактарым, лайым омірлерің ұзақ болғай, балаларым! — деді кемпір бата бергендей бізден қалып бара жатып. Сөйтіп, сонымыздан көпке дейін қарап тұрып кала берді кемпір.

Біз қаланың көшесімен жүріп келеміз.

* * *

Қаланың шыға беріс іргесіне жақындай бергенімізде жаңбыр баяулап сылбыр себелей бастады... Біз қала шетіне шыктық, ойпанмен қырға көтеріле бергенімізде алыстан мұнарлана орман жиегі көрінді. Біз қаладан өттік, мен бұрыльып кейін қарадым: сонымыздағы ойпанда жаңа ғана оның орталық көшесімен өткен, ойран басталып, ойран күткен тұзу көшесі, әп-әдемі соылған, қазқатар тігілген шатырдай ықшамды үлі Россияның көп қаласының бірі.

Иә, көп қаланың бірі. Ол қалаға соғыс лебі жетіп «ертең үйінді өртеп, құлінді қекке ұшырып, таудан тозан, қолден тамшы қалдырмай бүлік салып, басына қиямет-қайым орнатамын...» деген жалмауыз карт — соғыстың ызғарлы үні іргесіне жақындаған сайын тітіркеніп, үрейлене қауіттеніп, көшесінде болашакта қан төгілерін сезіп, соғыс безгегімен қалышылдап тұрған мұнды қаланың бірі. Ол қаланың аты Волоколамск. Ол Москва өлкесінің бір қаласы — астанамыздың ту сырты...

Қала шеті артымызда қалды, таяудағы Возмище деревнясына жақындағанымызда бұлт қоюлап, жаңбыр сіркірей бастады. Біз жүріп келеміз.

Алда, деревня үйлерінің ауласы мен бірен-сарап әскери форма киген адамдар көрінеді. Алыстан бізге олар да тандана карайды. Біз жүріп келеміз... Жаңбыр үдей түсіп, бетке бүркіп-бүркіп жібереді.

Алдыңғылар тақтай шарбақты шағын ғана аппак үйдің тұсынан оте бергенде, әлдекім менін атымды атап шақырды. Жалт бұрыльып карасам, генерал Панфиловтың адъютанты маған қарай жүгіріп келеді екен.

— Сәлеметсіз бе, жолдас аға лейтенант! Сізді генерал... шақырады, жолдас аға лейтенант... — деп қуана, аптыға, асығып, қызыл шырайлы лейтенант ентіге қуып жетті...

Батальонды бастап әкете беруді Рахимовке тапсырып, өзім шетке бұрыльып шығып тұрдым. Алдыннан роталар топ-тобымен

өз командирлерінің сонынан бұрынғысынша қаз-қатар тізіліп өтіп барады. Жаңбыр себелеп жауып түр. Одан именіп, одан қорғанып бұғып бара жатқан ешкім жок. Бәрінің еңесі жоғары, бастары көтерінкі. Үсті-бастарынан тарам-тарам сорғалап акқан судың арасынан бірнеше киын-қыстау жағдайда міндettі борыштарын орындалап, алыстан ардақты елін сағынып келе жатқан, соғыстарда сағы сынбаған ер тұрпаттары көрінеді.

Байқап қараған адамға олардың көздерінен қуаныштың оты білінер-білінбес жылтырайды. Иә, біздің мына жігіттердің еңесі жоғары. Басты қөтерінкі үстап, алымдай басуына ақысы бар. Олар от шарпыған, кан құсқан жерлерді басып, жау құрсауында, түсі суық ажал шенгелінде қалып койды. Жоқ, қалып қойған жоқ, жан түршігерлік арпалыспен қанды шенгел жау шебін жарып өтті. Қанаттарының ұшын шалдырып жаудың берік қамалдай шебін ойрандалап, талқандап бұзып шықты. Кеше ғана орындалмас армандағы болып көрінген мақсатка бүгін жетті. Өз үйіріне қайта қосылды. Өткен күндерде шеккен меҳнаттарымыздың бері түс көргендегі артта қалды. Сапта кетіп бара жатқан азаматтар маған үнсіз, тілсіз жылы шыраймен қарайды. Оларға мен де жылы жұзбен қарағым келеді. Кеше ғана ақырып-зекіргенім олардың есінде жоқ. Осы сәтте олардың кеше ғана қынырланып, қинала бағынғандары менің де есімде емес. Кешегі менін зекіргеніме, онымды олардың көніліне ауыр алғанына бүгін күлгендейміз. Біз бір-бірімізді жап-жаксы түсінетін адамдарға үқсаймыз. Ендеше арамыздың кешегі дүрдеараздықтың керегі не еді дегендейміз. Ер азаматтар деп осындағы-ақ солдаттарды айтарсын...

— Бұ жакқа, бұ жакқа жүрініз, жолдас аға лейтенант, — деп епелектеп адъютант шарбакқа кіре беріс есікті ашып, маған жол берді.

Мен ауыз үйден өтіп, адъютант көрсеткен мәндайшасы аласа есікті ашып, табалдырықтан аттап тік тұрып, тәртіп бойынша рапорт бермекші бола бергенімде, генерал Панфильов аузымды ашуға да мұрша бермestен, сергек басып алдыннан қарсы шықты. Қос колдан колымды ала аманласып, әкелік мейіріммен колымды сипай қысып, өзіме таныс мейірімді баяу дауыспен:

— Терезеге қарап тұрсам, әскерлер келе жатыр екен. Мұншама сап тартқан салтанатты кол кайдан келе жатыр деп таңданып біраз тұрдым. Колонна басынан сізді көріп тани кеттім,— деп, ол қолымды босатып, солға қарай қолтықтап ерте жүріп, сөзін сабактай: — Шынымды айтсам, ө дегенде сенер-сенбесімді

білмедім. Шенберді жарып өтіп, жау сыртынан келіп, өз тобымызға қосылғандарынды көріп, қуанышым қойныма сыймай кетті. Жақсы келіпсіздер, жақсы келіпсіздер... — дей беріп тебіренген генерал кілт тоқтап, маған шешінуді ұсынды.

Қысылтаяң жағдайда мына сұрапыл соғыста ұзак уақыт көріспей жүріп, кездескен шақта генералдың қуанышты, әкелік сүйіспеншілігі, сүйкімді сөзі менің тамырымды ійткендей елжіретті. Откен күндері мен бұлай кездесеміз деп ойламап едім. Бастапқы соғыс күндерінде штабпен жөнді байланыса алмай, көрші батальондармен ін тіресе қолтықтасып бірге тұра алмай, өз полкымның командирімен байланысты үзіп алып, барлығынан айрылып қалып, жеке дара соғыс жүргізіп, жау сыртында қалғаным үшін генерал мені үлкен айыпқа бұйырар деп ойлаушы едім. Откен күндері мен зор уайым сонында едім, уайым да менің қыр сонынан қалмап еді.

Сондағы ойымша генерал біздің қайтып оралғанымызды естіп, мені мұндағы құшағын жайып қуана қарсы алмас, тек менің полк командирім майор Елинге: «Момышулын орнынан ал! Шенін төмендет!» — деп жарлық етер де қояр деген ауыр ой толқытып, нар жүгіндей жашып басып, еңсемді бірнеше рет төмен түсіріп еді. Егерде бетпе-бет кездесе қалсак, генерал қасына шақырып алып, маған ақырмас та, зекірмес те, нұқымас та, соқпас та, балағаттап ақыреттемес те деуіші едім ішімнен. Ондай одағай мінез генералда жоқ екенін мен бұрыннан білетінмін. Бірақ қабағын шытына түйіп тұрып, даусын жарқын шығара қаттырақ сөйлеп, әдепті тілде зілдей ауыр сөздермен мені кінәлап, айыптарымды мойныма коя отырып: «Жолдас аға лейтенант, батальонға өзініз қолқалай сұранып бардыңыз. Мен сізді өз тілегініз бойынша тағайындаудым. Батальон басқару онай іс емес екенін мен сізге сол кезде-ақ ескертіп айтқан болатынмын... Енді батальонның батарея емес екеніне көзінің жеткен болар, жолдас аға лейтенант. Батальонда сіздің «ноль-нольмен» «солға таман, онға таман ноль-нолінізбен», сонынан бәрін бастырмалата ат» емес. Батальон басқару үшін тактика керек. Әдіс қолданып, соғысу керек екенін кезінде сізге ескерткем. Соғыс ойыншық емес, шырағым... Мен сізге сеніп жүруші едім, сөйтсем қолынан іс келмейтін болбыр командирлердің бірі екенсіз фой... Ал сіз болсаныз біздің ісімізге көп кесір-кедергі келтірдініз. Эскери саптан түгел бір батальонды алып кетіп, ешкіммен жөнді байланыса алмастан, жау сыртында салақтап қалып қойып, партизан болғыныз келді ме? Жоқ, жолдас аға лейтенант, менің дивизиям партизан отряды емес, салалы,

арналы армияның дивизиясы. Сіз сиякты кез келген аға лейтенант дивизиядан бір-бір батальонды беталды суырып алып кете берсе, не болмақпыш? Мен партизан отрядының командирі емеспін. Мен тұрақты дивизия командирімін. Менің әскери жоспар-жобама әркімнің кесір келтіруіне жол бере алмаймын... Сіз сиякты пайдасынан зияны мол батальон командирінің енді маған керегі жок...». Кездесken кезде генерал маған осылай айтып айылтар деп ойлаушы едім.

Соңғы бес күн, бес түн бойы мен осындаі катал да болса әділ үкімді естүге өзімді-өзім дайындалап едім. Ал енді болса, генерал менің алдыннан шығып рапорт айтуыма да мұршамды келтірмей, шашшан басып қасыма келіп, колымды кос қолдан қазакша алып, сөл қиғаштау қара көзімен маған тебірене, қуанышты жүзі жайдарылана қарап, көпке дейін қолымды өз қолынан босатпай тұрды. Мен сенер-сенбесімді білмей, тұрдым да қалдым.

— Отрыныз, жолдас Момышұлы, отрыныз, — деп үстінде топография картасы жатқан столдың жаңындағы орындықты нұскады. — Отрыныз, отрыныз... Шай ішкініз келе ме? Тамактанып алсаныз қайтер еді? — деп қадірлі қонағындаі қарсы алып, менің жауабымды күтпестен есікті ашып, бір кісіге бүйрүк берді.

Мен «не болып қалды екен» деп сұраққа жауап таба алмай, алдал болып генералдың осынша мейіріммен қарсы алғанына тусіне алмай, имене жалтактап, күйгелектей барып, орындықка отыра кеттім...